

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ Я-ОБРАЗУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Система Я-образів включає уявлення про свої особистісні характеристики, цінності, цілі, ідеали, взаємостосунки з оточенням. Найбільш гостро становлення Я-образу переживає молодь з особливими потребами, адже наявність функціональних порушень може обмежувати їхні життєві перспективи, формувати негативне самоствавлення та особистісні установки на інвалідність. Важливою умовою формування позитивного образу «Я» студентів з особливими потребами є перетворення фізичних обмежень здоров'я в рушійні сили особистісного розвитку, у специфічну систему ресурсів.

***Ключові слова:** система Я-образів, студентська молодь з особливими потребами, особистісні установки, особистісний розвиток.*

The system of self-images includes a conception of their personal characteristics, values, goals, ideals and relationships with others. The formation of an self-image is the most acutely experienced by youth with special needs, because the presence of functional contravention may limit their life prospects, generate negative self-attitude and personal attitudes on disability. The transformation of physical handicaps into dynamics of personal development, in a specific resource system is an important issue for the formation of the students' positive self-image.

***Keywords:** the system of self-image, young students with special needs, personal attitudes, personal development.*

Життєстійкість та успішність осіб з особливими потребами на сьогодні вимагає адекватного сприймання ними унікальності власного «Я». Особливо формування самосвідомості є актуальним в юнацькому віці, коли молода людина визначається з майбутньою професією, місцем працевлаштування, прагне створити сім'ю. Наявність тих чи інших функціональних порушень обмежує життєві перспективи молоді, погіршує соціальну адаптацію, формує негативні переживання та особистісні установки на інвалідність [7]. Зазначимо, що нині у світі майже кожна десята людина зазнає тих чи інших обмежень, з них – 470 млн осіб працездатного віку. За даними Міністерства соціальної політики, на грудень 2013 року в Україні нараховувалося 2,8 млн осіб з інвалідністю і їхня кількість щороку зростає [4].

У зв'язку із цим, важливим постає питання про вивчення сильних і слабких особистісних властивостей студентської молоді з особливими потребами, їхнього образу «Я».

Мета повідомлення: розкрити психологічні особливості Я-образу молоді з особливими потребами, яка навчається у ВНЗ.

У роботах вітчизняних і зарубіжних учених ґрунтовно висвітлено питання особливостей Я-образу особистості як суб'єктивного відображення об'єктивного стану суб'єкта в системі реальних стосунків із реальним світом (К.А.Альбухова-Славська, Р.Бернс, М.Й.Боришевський, М.Й.Варій, У.Джемс, Е.Еріксон, І.С.Кон, М.Кун, С.Д.Максименко, А.Маслоу, Л.П.Міщиха, Г.Г.Овчиннікова, Ю.М.Орлов,

С.Р.Пантисєєв, А.А.Реан, К.Роджерс, М.Розенберг, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін, Т.Шибутані та ін.). В Я-образах узагальнена когнітивна інформація про сутність «Я», яку індивід виділяє із суб'єктивного досвіду.

Зі старослов'янської мови відомо, що «азь» є займенником першої особи однини, тобто «образ» – знаходження «Я», повернення до себе. Я-образ – це відносно стійка, більш-менш усвідомлена система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує стосунки з іншими й ставиться до себе. Сюди належать уявлення про власні почуття, переживання, інтереси, ідеали, цілі, моральні, інтелектуальні та вольові якості, зовнішність, взаємостосунки з оточенням та ін. [8].

Механізми формування уявлень особистості про себе визначаються залежно від характеру пояснення індивідом якостей, що, на його думку, належать його «Я», зокрема:

- ✓ «Я-образ» формується за рахунок приписування бажаних якостей. При цьому індивід не може пояснити, чому вважає себе саме таким;
- ✓ «Я-образ» формується за рахунок привласнення думки інших про себе;
- ✓ «Я-образ» формується шляхом порівняння себе з ровесниками;
- ✓ уявлення про власне «Я» створюються шляхом аналізу своїх дій, вчинків, їхніх мотивів, оцінки особистості загалом [5].

Складність образу «Я», у тому числі й ставлення до себе, розглядається багатьма дослідниками як корелят рівня розвитку особистості (М.Р.Гінзбург, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн, В.І.Слободчиков). Більш розвинена особистість не тільки володіє складно- і тонкосконструйованим образом «Я», але й вибудовує свою діяльність відповідно до нього [6].

Усвідомлення фізичних вад може позначитися на специфіці формування Я-образу особистості. Така людина схильна концентруватися на своїх недоліках, не помічаючи позитивних якостей і сильних сторін «Я». Дослідженнями уявлень про Я-образ осіб з особливими потребами займалися такі вчені, як М.В.Барна, В.Й.Бочелюк, О.В.Камінська, О.П.Кисляк, В.В.Корнієнко, О.І.Купреєва, О.Лоуєн та ін. При цьому, вивчалися уявлення про себе осіб з особливими потребами за нозологіями, що мають обмеження життєдіяльності.

Якісні характеристики образу «Я» студентів з особливими потребами, які не мають обмежень життєдіяльності, ми спробували з'ясувати спільно з А.Лотвіною в дослідженні, що виконано в рамках її магістерської роботи [3].

Емпіричне дослідження Я-образу студентської молоді з особливими потребами (далі – ОП) відбувалося у 2013 р. на базі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». До вибірки (84 особи) входили студенти з різними типами інвалідності (порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, серцево-судинної й ендокринної систем). Більшість опитаних за нозологічними показниками не мають обмежень життєдіяльності. Середній вік досліджуваних – 18,7 року; кількість осіб чоловічої статі – 42, жіночої статі – 42.

Дослідження Я-образу молоді з ОП включало проведення спостереження, контент-аналіз, використання психодіагностичних методик: тесту «Хто я?» М.Куна, Т.Макпартланд (модифікований Т.В.Рум'янцевою) [2], методики віль-

ного самоопису А.В.Визгіної, методики «Малюнок людини». Додатково ми застосовували методику дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн. Результати емпіричного дослідження піддавалися кількісній та якісній обробці.

Досліджуючи образ «Я» студентської молоді з ОП, важливим є виявлення переважаючих ідентифікаційних характеристик та їхнього співвідношення (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнені показники Я-образу студентів з ОП (n = 84)

Ранг	Ідентифікаційні характеристики	Кількість виборів	
		абс.	%
1	Рефлексивне «Я»	614	47,4
	<i>особистісна ідентичність</i>	555	42,8
	<i>екзистенційне «Я»</i>	59	4,6
2	Соціальне «Я»	212	16,3
	<i>навчально-професійна рольова позиція</i>	57	4,3
	<i>сімейна приналежність, сімейні ролі</i>	47	3,6
	<i>групова приналежність</i>	34	2,6
	<i>пряме зазначення статі</i>	31	2,4
	<i>етнічно-</i>	28	2,2
	<i>світоглядна ідентичність: політична, конфесійна приналежність</i>	15	1,2
3	Діяльне «Я»	187	14,4
	<i>заняття, діяльність, інтереси, досвід</i>	97	7,5
	<i>самооцінка здатності до діяльності, самооцінка знань, умінь, навичок, досягнень</i>	90	6,9
4	Комунікативне «Я»	132	10,2
	<i>спілкування, особливості й оцінка взаємодії з людьми</i>	92	7,1
	<i>коло друзів, сприйняття себе членом групи друзів</i>	40	3,1
5	Фізичне «Я»	81	6,3
	<i>суб'єктивний опис своїх фізичних даних, зовнішності</i>	63	4,9
	<i>фактичний опис своїх фізичних даних, включаючи зовнішність, хворобливі прояви</i>	12	0,9
	<i>шкідливі звички, залежності в їжі тощо</i>	6	0,5
6	Перспективне «Я»	63	4,9
	<i>професійна перспектива</i>	22	1,7
	<i>перспектива діяльності</i>	15	1,2
	<i>особистісна перспектива</i>	15	1,2
	<i>сімейна перспектива</i>	6	0,5
	<i>оцінка прагнень</i>	3	0,2
	<i>комунікативна перспектива</i>	2	0,1
	<i>фізична перспектива</i>	0	0
	<i>матеріальна перспектива</i>	0	0
7	Матеріальне «Я»	7	0,5
	<i>ставлення до зовнішнього середовища</i>	5	0,4
	<i>ставлення до матеріальних благ</i>	2	0,1
	<i>опис своєї власності</i>	0	0
Усього		1 296	100

Контент-аналіз відповідей на питання «Хто я?» показав переважання рефлексивних ідентифікаційних характеристик у студентів з ОП (47,4% від загальної кількості виборів), що свідчить про розуміння ними власного «Я». Це підтверджується результатами опитування, де 73% студентам з ОП притаманний високий рівень рефлексії, 22% – середній рівень, 5% – низький рівень самоусвідомлення. Характеристики зачіпають кілька сфер життя особистості, проявляються соціально-рольові аспекти власного «Я».

Як показали дослідження, найчастіше студенти з ОП описують *особистісну ідентичність* («життєрадісний», «веселий», «мрійник», «чесний», «співчутливий», «фантазер», «самотійний», «закомплексований», «чуйний», «відповідальний», «привітний», «самокритичний», «маю хороше почуття гумору» та ін.). Указані характеристики якнайповніше розкривають особливості психологічного портрета молоді з ОП, яка навчається в університеті.

Значно менше, усього 16,3% від загальної кількості виборів, займають твердження, об'єднані в **соціальне «Я»**. Така мала кількість тверджень свідчить про низьку групову приналежність (до колективу студентів, сімейну, навчально-професійну, етнічно-регіональну тощо), певну соціальну ізоляцію. При цьому найпоширенішими ідентифікаційними характеристиками стали *навчально-професійні ролі* студентів з ОП («студент», «навигаюсь в університеті», «математик», «психолог», «колега» та ін.), *сімейні ролі* («син», «донька», «сестра», «онук», «член сім'ї», «любляча дитина батьків», «дружина», «неодружений» та ін.) і *групові ролі* («член колективу», «частина суспільства», «одногрупник» та ін.) (див. табл. 1).

Діяльне «Я» особистості відображає заняття, захоплення, а також самооцінку здібностей до діяльності, оцінку своїх знань, умінь, навичок, компетенцій, досягнень. Як показали дослідження, студенти з ОП здатні бути стриманими, обдумувати власні вчинки, уміють працювати з власною тривогою, зберігати емоційну стійкість у різних сферах діяльності (14,4% від загальної кількості тверджень).

Найчастіше студенти з ОП описують *власні інтереси, захоплення, досвід* («люблю слухати музику», «люблю читати», «любитель відкривати щось нове», «любитель спорту», «школяр у минулому», «люблю тварин», «люблю мистецтво», «люблю логічно мислити», «люблю відвідувати концерти», «водій авто», «екстремал», «громадський діяч», «люблю активний відпочинок», «люблю писати новели», «люблю фотографувати», «люблю танцювати», «люблю вчитись», «турист», «геймер» тощо).

Як свідчать дослідження, лише 10,2% ідентифікаційних характеристик студентів з ОП належать **комунікативному «Я»**, що свідчить про низький рівень усвідомлення себе як суб'єкта міжособистісних стосунків. При цьому найпоширеніші висловлювання характеризують *особливості й оцінку взаємодії з людьми* («відкритий у спілкуванні», «комунікабельний», «дружелюбний», «готова допомогти», «не люблю брехню», «душа компанії», «ставлюсь добре до людей», «люблю знаходити нових друзів», «знаходжу спільну мову з людьми», «простий у спілкуванні»).

Фізичне «Я» включає в себе опис своїх фізичних даних, у тому числі опис зовнішності особистості, хворобливих проявів, захоплень в їжі, шкідливих звичок. В описі власного «Я» фізична ідентичність зустрічається в 6,3% випадків, з них найчастіше – *суб'єктивний опис своїх фізичних даних, зовнішності* («красива(-ий)», «активна(-ий)», «енергійна(-ий)», «сильна(-ий)», «гарна(-ий)», «спортивна(-ий)», «охайна(-ий)», «симпатична(-ий)») (див. табл. 1).

Позначення власної фізичної ідентичності стосується розширення людиною власних меж усвідомленого внутрішнього світу, оскільки межі між «Я» і не-«Я» спочатку проходять у сфері тілесності, що є провідним чинником у системі самосвідомості людини. Розширення і збагачення фізичного «Я» у процесі особистого розвитку тісно пов'язано з рефлексією особистих емоційних переживань і тілесних відчуттів [2].

Дослідження показало, що фізичні визначення образу «Я» студентів з ОП мають позитивний, але збіднений характер. На нашу думку, мала кількість даних ідентифікаційних характеристик у самоописі свідчить про фрустрованість потреби в особистій привабливості, соматичному здоров'ю тощо. І те, що багато респондентів узагалі не зазначили свої фізичні характеристики, може свідчити про захисні механізми в психіці студентів з ОП щодо фізичного Я-образу.

Незначною мірою в образі «Я» молоді з ОП представлено **перспективне «Я»** (4,9%). Найбільш значущою для них є професійна перспектива – 22 характеристики («майбутній учитель», «майбутній юрист», «майбутній професіонал», «майбутній психолог», «майбутній філолог», «намагаюся отримати хорошу роботу»). Також деякою мірою представлена перспектива діяльності студентів з ОП («прагну реалізувати себе», «прагну змінити світ на краще», «студент, який прагне знань» і т. п.).

Матеріальне «Я» фактично не проявляється в структурі самопізнання студентів з ОП (0,5%) («віддаю свої речі», «частина Землі», «частина природи», «люблю природу»), що свідчить про неактуальність такої характеристики уявлень про себе.

Отже, аналіз ідентифікаційних характеристик студентської молоді з ОП виявив високий рівень рефлексії, орієнтації на свій внутрішній світ, але низьку соціальну, комунікативну та діяльнісну презентацію образу «Я». Вони прагнуть до спілкування, але не завжди оточення готове спілкуватися з молоддю з ОП. Це підтверджують результати наших досліджень, де студенти з інвалідністю прагнуть якомога більше взаємодіяти зі здоровими одногрупниками, дружити з ними, почуваючись при цьому «захищеними», «потрібними», «впевненими», «як одна велика родина». Підвищення комунікативної та соціальної компетентності в осіб з ОП, на нашу думку, сприятиме успішній адаптації їх до студентського колективу та стане умовою формування позитивного Я-образу. Детальний аналіз результатів дослідження соціально-психологічної адаптації студентів з ОП до навчання в університеті, а також їхньої інтегрованості в студентську групу поданий у нашій попередній розвідці [1].

Згідно з інтерпретацією тверджень про себе за методикою М.Куна та Т.Макпартленда, студентів з ОП можна умовно поділити на осіб емоційно-полярного, урівноваженого типів і таких, хто сумнівається.

Як показали дослідження, 35% студентів з ОП належать до *врівноваженого типу*. Для них властива більша стресостійкість, вони швидше вирішують конфліктні ситуації, уміють підтримувати конструктивні стосунки з людьми, є терплячими й адекватно ставляться до недоліків інших. До *емоційно-полярного типу* відноситься 32% опитаних студентів з ОП, який, у порівнянні з попереднім типом, відзначається емоційною нестабільністю, максималізмом в оцінках себе й оточення. Це, як правило, емоційно-вразливі люди, у яких стосунки з іншими людьми сильно залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається. 11% студентів з ОП є тими, хто *сумнівається* в оцінці образу «Я», тобто є нерішучими в прийнятті рішень чи пережили психічну травму й тепер їм важко приймати важливі рішення. А 21% студентів з ОП узагалі не оцінили ідентифікаційних характеристик, що може свідчити про небажання давати будь-яку оцінку власним особистісним властивостям.

Здійснюючи опис Я-образу студентської молоді з ОП, варто дослідити їхню *гендерну ідентичність*, що включає знання та емоційну оцінку своєї приналежності до соціальної групи чоловіків чи жінок. Зазначимо, що в ідентифікаційних характеристиках опитаних спостерігається пряме й опосередковане визначення статі. У зв'язку із цим, аналіз результатів нашого дослідження показав, що пряме визначення статі («чоловік», «жінка», «дівчина», «хлопець») притаманне 32% студентів з ОП, що вказує на рефлексивну позицію, тобто прийняття та важливість для них психосексуальної сфери самосвідомості.

Проте більшість виборів студентів з ОП припала на опосередковане визначення статі, тобто через закінчення слів (72 абс., 85%), з них 42% – жіночі, 44% – чоловічі; і через свої соціальні ролі (47 абс., 56%), з них 18% – жіночі, 38% – чоловічі. Ураховуючи той факт, що в даній вибірці кількість осіб жіночої та чоловічої статі збігається, переважання у твердженнях про себе чоловічих соціальних ролей є особливістю психологічного портрета студентської молоді з ОП. Адже для подолання труднощів у повсякденному житті та навчанні студентам цієї категорії, вважаємо, украй необхідно бути витривалими, упертими, наполегливими, сильними тощо.

На думку М.Куна та Т.Макпартленда, наявність прямого й опосередкованого емоційно-позитивного визначення своєї статі свідчить про сформованість позитивної гендерної ідентичності, можливості багатоманітної рольової поведінки, прийняття своєї привабливості, що є важливим для успішного встановлення партнерських взаємовідносин з іншими людьми [2].

Аналіз результатів дослідження показав, що лише 2% опитаних студентів з ОП відзначили свою *гендерну привабливість*, що свідчить про низький рівень ставлення до фізичного (тілесного) «Я». Цей висновок підтверджується й результатами дослідження самооцінки студентів з ОП за методикою Дембо-Рубінштейн, де більше половини опитаних (83%) відзначили середній і низький рівень своєї привабливості (6,15; $\sigma=1,64$). Таку особливість вважаємо специфіч-

ною для цієї категорії молоді, оскільки проблеми зі здоров'ям пригнічують особистість, впливають на її бачення тілесного «Я», своїх можливостей, своєї зовнішності. У зв'язку із цим, важливою складовою програми соціально-психологічної допомоги молоді з ОП під час навчання у ВНЗ є формування позитивного Я-образу тілесності та своєї статі, адже важливість цього процесу підтверджується високою значимістю й актуальністю категорії статі в самосвідомості студентів з ОП (у 89% опитаних визначення статі знаходиться на початку самоопису).

Про *часову інтегрованість* особистості як важливу складову самосвідомості свідчить наявність ідентифікаційних характеристик з точки зору їхньої приналежності до минулого, теперішнього та майбутнього. На основі аналізу дієслівних форм самоопису було встановлено, що 37% студентів з ОП є активними у своєму сучасному життєтворенні (переважають дієслова в теперішньому часі), 7% опитаних можуть бути невпевненими в собі й через недостатню реалізацію в теперішньому прагнуть уникати труднощів сьогодення (переважають дієслова в майбутньому часі).

Продовжуючи досліджувати психолінгвістичний аспект Я-образу студентів з ОП, ми визначили домінування в самоописах прикметників (52%), що свідчить про підвищену емоційність людини (нестача або відсутність прикметників у 13% опитаних указує на слабку диференційованість ідентичності особистості). Іменники у твердженнях про себе переважали у 27% студентів з ОП, що свідчить про наявність у них потреби в постійності, визначеності. А переважання дієслів спостерігалось лише в 14% опитаних студентів з ОП (свідчення активності, самостійності людини), проте нестача або відсутність дієслів у 46% опитаних указує на недооцінку студентами з ОП особистої ефективності в діяльності.

Тобто можна стверджувати, що студентська молодь з ОП відзначається як емоційністю, прагненням до спілкування з оточенням, так і невпевненістю у власних силах щодо творення різного роду діяльності.

Схожі результати уявлень студентів з ОП про образ «Я» були відображені в методиці «Вільний самоопис». У першу чергу, молодь з ОП описує себе коротко (93%) і лаконічно (52%), використовуючи для цього всього кілька речень, спостерігається слабе емоційне забарвлення Я-образу (73%). Тобто самоописи молоді з ОП більш раціонально наповнені, ізольовані, без емоційного ставлення до себе, у них переважає відсутність вираженого особистісного ставлення до написаного.

Зв'язаність речень між собою присутня в 63% творів молодих людей, а от роздробленість і незв'язність речень домінує в меншій частині студентів з ОП – 37%. Стиль текстів є більш закритим (82%), студенти намагаються відійти від саморозкриття різними способами. Переважає оптимістичний настрій у тексті (64%), хоч у третини студентів з ОП спостерігається негативна емоційна налаштованість самоопису (36%) (у текстах переважає пригнічений настрій, незадоволення собою та іншими).

Стосовно жанрово-стильових типів самопису, що дозволяють в узагальненому вигляді відповісти на запитання, що, як і чому себе так описують до-

сліджувані, то домінуючими є особливості поведінки, опис суб'єктивних виборів (31%). Актуальними також серед студентів з ОП є об'єктивний самоопис (25%) та опис-сповідь (14%). Об'єктивність самоопису таких студентів полягає в чесному саморозкритті згідно з інструкцією, похвала й самокритика не надмірні й не мають захисного характеру. А щодо опису студентами себе у вигляді сповіді, то вона полягає в підвищеній самокритиці, прагненні до самозвинувачення, застосування механізмів психологічного захисту тощо.

Щодо опису якостей характеру, то в студентів з ОП вони мають здебільшого позитивне спрямування (47% опитаних), відбувається акцент більше на своїх перевагах, ніж на недоліках («Характерним є те, що я є занадто добра. Моїми характерними рисами є: доброта, чесність, любов до оточення...»). Також є тексти, у яких переважають нейтральні з оціночної точки зору якості (41%) (наприклад, «Я вважаю себе звичайною нормальною людиною», «...Я, як і більшість людей, не відрізняюся нічим особливим») або негативне ставлення до своїх особистісних характеристик (12%) (наприклад, «Я лінивий, часом не дотримую обіцянок, обманюю...»).

Слід відмітити, що в само описах студенти з ОП часто вказують на свої стосунки з іншими (52%), особливо, на прагнення дружити, а ставлення з боку інших до себе вони відзначають як емоційно-позитивне. Наприклад, «...Я дружелюбний, відкритий, легко входжу в контакт з іншими. Стати моїм другом легко...», «...Завжди знаходжусь у хороших відносинах з колективом...».

Проте є студенти з ОП, яким не вистачає спілкування з оточенням, вони відчують себе самотніми, негативно сприймають деякі сторони своєї особистості.

Описуючи свої фізичні дані, студенти з ОП виявляють незадоволення та прагнуть змінити деякі сторони власної зовнішності. Це можна прослідкувати з таких тверджень: «Найбільше я схвильована своєю зовнішністю, мені не вистачає сили волі, щоб сісти на дієту. Я маю багато хвороб, окрім глухоти», «...У мене є фізична вада, через яку в мене виникають комплекси...».

Змістові характеристики образу «Я», на думку А.В.Визгіної, представлені складовими Я-образу, сферами життєдіяльності та самооцінкою. Щодо *основних складових образу «Я»*, то переважають якості особистості (42%), автобіографічні дані (23%) і принципи життя (20%), які є для них дуже важливими. Найбільш актуальними *сферами життєдіяльності*, представленими в Я-образі студентської молоді з ОП, є сфера пізнання (34%), самореалізація (30%) і психічне благополуччя (24%).

Часова перспектива образу «Я» студентської молоді з ОП, як і в попередньому дослідженні, локалізована більшою мірою на теперішньому (78%). Це може свідчити про те, що в них відсутня перспектива часу в структурі Я-образу через тривожність і невпевненість у собі.

Критичному погляду на себе, який мотивує до активної зміни, протистоять захисні тенденції особистості, що спрямовані на уникнення усвідомлення своїх недоліків і проблем, необхідності зміни себе, підтримки позитивного самоставлення і цілісності «Я». У текстах самоопису студентів з ОП переважає

відхід від саморозкриття (51%). Досліджувані уникають зіткнення з неприємними переживаннями. Це помітно вже на початку обрання теми і жанру опису. Досліджувані уникають глибинного самоаналізу, описуючи переважно свої інтенції та думки про них з боку оточення.

Таким чином, ми здійснили вивчення особливостей Я-образу студентської молоді з ОП за допомогою аналізу ідентифікаційних характеристик і самоопису загалом. Більшість з них не до кінця усвідомлюють свої ресурси, концентруючись на недоліках. Бажання змінити фізичні характеристики пов'язані зі здоров'ям. Проте, незважаючи на це, студенти з ОП зберігають позитивне, хоч і малоемоційне, ставлення до себе. На нашу думку, це може бути ознакою механізмів психологічного захисту, які вони задіюють, щоб не відчувати травматичного впливу з боку середовища.

Ще однією проективною методикою, що підсумовує й узагальнює образ «Я» молоді з ОП, є «Малюнок людини». Детально ознайомившись із зображеннями людей, які малюють студенти з ОП, ми можемо розглядати їх з точки зору ставлення до власного фізичного «Я». У малюнках більше половини досліджуваних студентів з ОП (65%) відсутні деякі частини тіла (ноги, руки, ніс, вуха, пальці, очі, рот, волосся). Оскільки малюнок людини символізує образ тіла, який дуже чутливий до зовнішніх подразників, то недомалювання різних частин тіла або їхнє спотворення може свідчити про проблеми в особистісній сфері, сприйняття образу «Я».

У третини студентів з ОП (32%) на малюнку є неточності із зображенням обличчя (відсутність рис), що свідчить про зниження рівня ідентичності. У 46% досліджуваних студентів з ОП руки на малюнку ховаються за спиною, притиснуті до тіла або недомальовані кисті, що вказує на прояви замкнутості чи порушення у сфері рухової активності.

Загалом зображення людей, які малюють студенти з ОП, є деякою мірою спотворені, що може свідчити про нечіткість усвідомлення Я-образу.

Отже, аналіз результатів емпіричного дослідження образу «Я» студентської молоді з особливими потребами дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Я-образ особистості, як когнітивна складова її Я-концепції, включає уявлення про свої особистісні характеристики, фізичну ідентичність, взаємостосунки з оточенням, гендерну ідентичність, уявлення людини про свої цілі, ідеали, діяльність.

2. Найбільш гостро становлення Я-образу переживають молоді люди з особливими потребами, які схильні до негативної оцінки себе через наявність у них певних функціональних обмежень і специфічних труднощів (архітектурних, моральних та ін.), що негативно впливають на прийняття власної особистості.

3. Студенти з особливими потребами, у більшості випадків, можуть бути категоричними та вимогливими як до себе, так і до інших. Така особливість, як показали дослідження, говорить про життєву установку на ізоляцію через незадоволення потреби в тісних міжособистісних стосунках з оточенням. Саме суспільство (родичі, одногрупники, викладачі, мас-медіа) сприяє ізолюваності студентів з особливими потребами, не звертаючи на них уваги, неправильно

тракуючи їхні особистісні властивості та психоемоційні стани, не вмюючи створювати толерантну атмосферу взаємовідносин. Толерантності потрібно вчитися незалежно від віку та статусу, але таке навчання має виходити з практичного досвіду спілкування та безкорисної допомоги іншим, «інакшим» тощо.

Перспективами подальшого дослідження є створення програми соціально-психологічного супроводу студентської молоді з особливими потребами під час навчання у ВНЗ.

1. Кулеша-Любінець М. М. Соціально-психологічна адаптація студентської молоді з особливими потребами до умов вищого навчального закладу / М. Кулеша-Любінець // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Хмельницький, 25–26 квіт. 2013 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2013. – С. 39–41.
2. Кун М. Тест «Хто я?» (модифікація Т. В. Рум'янцевої) [Електронний ресурс] / М. Кун, Т. Макпартленд. – Режим доступу : <http://vsetesti.ru/424>.
3. Лотвіна А. П. Вплив Я-образу на стресостійкість студентської молоді з особливими потребами : магістерська робота / А. П. Лотвіна ; [наук. кер. М. М. Кулеша-Любінець]. – Івано-Франківськ, 2013. – 175 с. – (На правах рукопису).
4. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>.
5. Співак Л. М. Діагностика і корекція «Я-концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень : навч. посіб. / Л. М. Співак. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2011. – 224 с.
6. Бугрименко А. Г. Соотношение образа «Я» и внутренней учебной мотивации студентов [Текст] : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : 19.00.07 / Бугрименко Анна Георгиевна. – М., 2007. – 24 с.
7. Иванова Е. А. Психологические факторы преодоления жизненных трудностей инвалидами по зрению : автореф. дис. на соискание уч. степени канд психол. наук : спец. 19.00.10 «Коррекционная психология» / Екатерина Александровна Иванова. – Кострома, 2010. – 20 с.
8. Психология самосознания : хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрам-М, 2003. – 672 с.

Бібліографічний опис: Кулеша-Любінець Мирослава. Психологічні особливості Я-образу студентської молоді з особливими потребами. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* Випуск 19. Частина 2. Івано-Франківськ, 2014. С.191-200.